

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/RUSUH Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

December/Aralık 2023, 3 (2): 92-110

rusuhdergisi@usak.edu.tr

Dönemin Toplumsal Şartlarının Fetvalara Yansıması: Cerîde-i İlmiyye’de Mefkûd/Gaib
Reflection of The Social Conditions of The Period on Fatwas: The Lost/Missing In Ceride-i İlmiyye

Hilal Solakoğlu

Araştırma Görevlisi, Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı

Research Assistant, Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law

Uşak, Turkey

hilal.cakim@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4745-0466>

Nihat Tosun

Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı

Associate Professor, Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law

Uşak, Turkey

nihat.tosun@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8081-8627>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 6.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 26.12.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2023

Cilt/Volume: 3

Sayı/Issue: 2

Sayfa/Pages: 92-110

Atıf/Cite as: Solakoğlu, Hilal-Tosun, Nihat. “Dönemin Toplumsal Şartlarının Fetvalara Yansıması: Cerîde-i İlmiyye’de Mefkûd/Gaib [Reflection of The Social Conditions of The Period on Fatwas: The Lost/Missing In Ceride-i İlmiyye]”. *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 3/2 (Aralık 2023):92-110

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2023 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

DÖNEMİN TOPLUMSAL ŞARTLARININ FETVALARA YANSIMASI: CERÎDE-İ İLMİYYE’DE MEFKÛD/GAİB*

Öz

XX. yüzyılın başları Osmanlı Devleti açısından Balkan ve Birinci Dünya Savaşı’nın ve ardından Milli Mücadele’nin yaşandığı maddi ve manevi yönden zorlu bir süreç olarak nitelendirilmektedir. Bu savaşların devam ettiği 1914-1922 yılları arasında Meşihat Makamı (Şeyhülislamlık) tarafından yayınlanmış olan Cerîde-i İlmîyye, içeriğindeki halktan ve devlet kurumlarından gelen fetvâlar ve resmî yazışmalarla bizlere o dönemin toplumsal ve dînî meseleleri hakkında kaynaklık etmektedir. Derginin içeriğindeki “fetâvâ-i şerîfe” ve “ecvibe-i şer’iyyeler” bölümleri incelendiğinde, İslam Hukukunda hayatta olup olmadığı ve yeri bilinmeyen kayıp kişi anlamına gelen mefkûd/gâib konusunda oldukça fazla içerik olması dikkat çekmektedir. Zira dönemin savaş şartlarında seferberlik ilanı ile savaşa giden ve geri dönmeyen kişilerin sayısının çok fazla olmasıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan hukukî meseleler mevcuttur. Çalışmamızda genelde Cerîde-i İlmîyye içerisindeki savaşla ilgili içerik, özelden de mefkûd/gâible ilgili içerik İslam Hukuku açısından önceki fetvalara kıyasla incelenecek ve bu konuda zamanın getirdiği şartlar dolayısıyla fetvadaki değişime değinilecektir. Bu anlamda çalışmamız son dönem Osmanlı Hukukunun toplumsal olaylarla etkileşiminin daha iyi anlaşılması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fetvâ, Cerîde-i İlmîyye, Birinci Dünya Savaşı, Mefkûd/Gâib.

REFLECTION OF THE SOCIAL CONDITIONS OF THE PERIOD ON FATWAS: THE LOST/MISSING IN CERIDE-I İLMİYYE

Abstract

XX. The beginning of the century is described as a materially and morally difficult period for the Ottoman Empire, during the Balkan War, the First World War, and then the War of Independence took place. *Ceride-i İlmîyye*, which was published by the Sheikh al-Islam Office between 1914 and 1922, when these wars continued, serves as a source for us about the social and religious issues of that period, with the fatwas and official correspondence coming from the public and state institutions. When the "fetâvâ-i şerîfe" and "ecvibe-i şer’iyyes" sections in the magazine's content are examined, it is noteworthy that there is a lot of content on the subject of mafkûd/gâib, which means a missing person whose existence or location is unknown in Islamic Law. Because of the war conditions of the period, there were legal issues that arose in connection with the high number of people who went to war with the declaration of mobilization and did not return. In our study, the content related to war in *Ceride-i İlmîyye* in general, and the content related to the missing/unseen in particular, will be examined in terms of Islamic Law compared to previous fatwas, and the change in the fatwa due to the circumstances of the time be touched upon. In this sense, our study is important in terms of better understanding the interaction of late Ottoman Law with social events.

Keywords: Islamic Law, Fatwâ, *Ceride-i İlmîyye*, World War I, the Lost/Missing.

* Bu makale Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’ne bağlı olarak Doç. Dr. Nihat Tosun danışmanlığında Hilal Solakoğlu tarafından hazırlanan “Ceride-i İlmîyye’deki Fetva ve Ecvibe-i Şer’iyyeler’in İslam Aile Hukuku Bağlamında İncelenmesi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

İslam hukuk sistemi doğumundan ölümüne kadar her durumda tüm insanların haklarını tespit etme ve koruma amacı güder. Şahsın hukukî anlamda farklı değerlendirildiği bir durum olan “mefkûd” konusunda da İslam hukuku özel kurallar ve esaslar belirlemiştir. Kendisinden haber alınamayan, hayatta olup olmadığı bilinmeyen kimse anlamındaki mefkûdun eşinin, nafakasıyla yükümlü olduğu diğer kimselerin ve mallarının durumu gibi konular yıllar boyunca hem gündelik hayatta karşılaşılabilen bir durum olarak hem de insanların kaybolmasının daha muhtemel ve vaki olduğu, savaş ve göç gibi toplumsal olayların yaşandığı zamanlarda özellikle dönemin şartları gerektirdiğinden çokça gündeme gelmiş bir konudur.

Osmanlı devletinde kurulmuş olan Şeyhülislamlık (Makâm-ı Meşîhat) ve bu kuruma bağlı çalışan “Fetvâhâne-i Âlî” kurumu sayesinde, herhangi bir dönem hakkındaki fetvalardan o dönemin toplumsal olaylarına ve sosyal yaşantısına dair izler tespit edilebilmektedir. Bu makalede inceleyeceğimiz “Cerîde-i İlmîyye”, tam da I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerine denk gelen 1914-1922 yılları arasında Şeyhülislamlık makamı tarafından özelde Meşîhat’e bağlı kurumların, genelde ise tüm halkın bilgilendirilmesi için basılmış bir resmi yayın organıdır. Cerîde-i İlmîyye’nin muhtevasının büyük bir kısmını o dönemde halktan ve devlet kurumlarından Fetvâhâne-i Âlî’ye gelen fetva talepleri ve bunlara verilen cevaplar/fetvalar oluşturmaktadır. Bu içeriğe bakıldığında dikkatimizi çeken başlıca konu ileride detaylıca açıklanacak olan “mefkûd/gaib”¹ konusu olmuştur. Cerîde-i İlmîyye’nin içeriğine dair daha önce yapılan çalışmalardan² farklı olarak, Fetvalar ve Ecvibe-i Şer’iyyeler içerisinde mefkûd/gaib konusunda sorulan fetvaların tekrar eden bir özellik göstermesi ve dikkat çekici bir yer kaplaması, bizi bu konudaki fetvaların toplumsal ve sosyal olaylar bağlamında incelemeye yöneltmiştir. Bu makalede I. Dünya Savaşı’nda savaşa giden askerler ve bunlardan mefkûd hükmünde olanların ailelerini ilgilendiren fikhî meselelerin Cerîde-i İlmîyye’deki fetvalar, evcibe-i şer’iyyeler ve fetvâhâne kararlarındaki yansımaları önceki fetvalara kıyasla incelenecektir. Dönemin toplumsal

¹ Bu iki ıstılah çoğu zaman “kayıp kişi” anlamında birbirlerinin yerine kullanılsa da aslında iki farklı durumu ifade eder. Mefkûd, nerede olduğu ve yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen kimse için, gaib ise yaşadığı bilindiği halde nerede olduğu bilinmeyen kişi için kullanılan kavramdır. İstilahlarla ilgili detaylı açıklamalar makalenin devamında yapılacaktır.

² Cerîde-i İlmîyye içeriği hakkında daha önce yapılmış çalışmalar için bkz. Sadık Eraslan, *Meşîhat-i İslamiyye ve Ceride-i İlmîyye: Osmanlılarda Fetva Makamı ve Yayın Organı* (İstanbul: DİB Yayınları, 2018), Nesimi Yazıcı, “Cerîde-i İlmîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/407-408, İsmail Cebeci, *Ceride-i İlmîyye’de Yer Alan Fetvalar Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), İsmail Cebeci, *Cerîde-i İlmîyye Fetvaları* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), Saliha Okur Gümrükçüoğlu, *Ceride-i İlmîyye’deki Bozma Kararlarının Hukuki Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), Şeyma Ercümen, *Ebussuud Efendi Fetvaları ile Ceride-i İlmîyye Fetvalarının Mukayesesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), Sadettin Narman, *Ceride-i İlmîyye Çerçevesinde Son Devir Osmanlı Kelam Çalışmaları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), Hilal Yenilmez, *Ceride-i İlmîyye’ye Göre Osmanlı Son Dönemde İlmîyye’nin İşleyişi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), Rumeysa Gündüz, *Cerîde-i İlmîyye Dergisi Dârü’l-Hikme Neşriyatında Toplumsal Sorunlar ve Din* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), İsmail Cebeci, “Osmanlı Son Dönemini Anlamaya Yardımcı Bir Kaynak Şeyhülislamlık Makamının Dergisi Cerîde-i İlmîyye”, *İslâm’ı Uyandırmak Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, ed. Lütfi Sunar (İstanbul: İLEM, 2018), 1/493-495, Mustafa Ünal, “İslam Hukukunda Temyiz: Ceride-i İlmîyye Kapsamında Meclis-i Tedkîkât-ı Şer’iyye Örneği”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, 13/2 (Eylül 2023) 837-861.

şartları ve bu şartların etkisiyle yeni verilen fetvalardaki değişim, özelde mefkut hükümleri çerçevesinde ortaya konulacaktır. Bu fetâvâ ve ecvibe-i şer’iyyelerin asıl metinlerine de makalemizde gerek dipnotlarda gerekse doğrudan alıntı şeklinde yer verilmiştir.

20. Yüzyılın başları Osmanlı Devleti için oldukça zorlu bir dönem olarak tasvir edilebilir. Bu dönemde patlak veren savaşlar ve ardından yaşanan süreç, toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. 1911 yılında başlayan Trablusgarp Savaşı³, 1912’de Avrupa devletlerinin kışkırtmasıyla bir araya gelerek isyan eden Balkan uluslarıyla çıkan ve sonucunda ağır yenilgiler alınan Balkan Savaşları’nın ardından⁴ 1914 yılında önce Avrupa’daki imparatorluklar arasındaki çıkar çatışmalarından doğan, ardından beş kıtaya yayılarak “Cihan Harbi” adını alan I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle bu savaşa Almanya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte dâhil olması ve savaşta birçok farklı cepheye asker göndermesi, Osmanlı Devleti’nin askerî gücünü zayıflatarak zor bir duruma sokmuştur.⁵ I. Dünya Savaşı sonunda yaklaşık üç yüz yirmi beş bin askerin şehit olduğu ifade edilmektedir.⁶ Çok sayıda askerin de kayıp, esir ya da firarî oldukları ve ailelerinin yanına geri dönemedikleri bilinmektedir. Yine kaynaklara göre firari, savaş esiri, hasta veya kayıp olarak kaydedilen asker sayısı toplam bir milyon beş yüz altmış beş bin kadardır.⁷ Kaynaklarda yalnızca Kastamonu’da elli bin askerin savaştan sonra ülkesine geri dönemediği ve bunlardan otuz bininin evli olduğu tespit edilmiştir.⁸ Bu askerlerden belli rütbede olanların geride bıraktıkları ailelerine devletin maaş yardımı yaptığı ve aylık olarak belirli bir miktar para ödediği de nakledilmektedir.⁹ Yine savaşta esir düşen ve kaybolan askerlerin aileleri için yardım yapılmasına dair Meclis-i Mebusan’da kararlar alınmıştır.¹⁰ Ancak bu maaş ödemelerinin sınırlı bir ödenekle yapıldığı ve seferberlik çağrısıyla askere giden rütbesiz askerlerin ailelerinin hepsinin bu yardımdan faydalanamadıkları da tahmin edilmektedir. Eşleri geri dönmeyen ve kendilerine hayatta olup olmadıklarının haberi ulaşmayan kadınların hem kendilerinin hem de ailenin diğer fertlerinin nafakalarının temini konusunda sıkıntı yaşadıklarını ve bazı kadınların nafaka alamadıkları kayıp eşlerinden boşanmak için Fetvâhâne-i Âlî’ye fetva sordukları da tespit edilmiştir. Bu fetva örnekleri Cerîde-i İlmîyye’de fetvalar (Fetâvâ-i Şerîfe) ve şer’î cevaplar (Ecvibe-i Şer’iyye) kısımlarında yayınlanmıştır.

³ Kemal Beydilli, “Trablusgarp Savaşı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/606-609.

⁴ Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, haz. Nurer Uğurlu (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004), 196-203, Cevdet Küçük, “Balkan Savaşı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/23-25.

⁵ Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye*, 291-298, Robert Gerwarth, Erez Manela, *Savaşta İmparatorluklar (1911-1923)* ed. Kerem Ünüvar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 55, Ercüment Kuran, “I. Dünya Savaşı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/196-200.

⁶ Kuran, “I. Dünya Savaşı”, 199.

⁷ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 122-123.

⁸ Vedat Tüfekçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 1076.

⁹ Burcu Yıldırım, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 32-33.

¹⁰ *Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 1331(1915), devre 3, cild 2, içtima senesi 2* (Ankara, TBMM Basımevi, 1991), 338-340.

1. Cerîde-i İlmîyye İçeriğinde Savaş ve Toplumsal Tezahürü

Cerîde-i İlmîyye, Mayıs 1914 (Recep 1332) tarihinde yayın hayatına başlamış, Eylül 1922 (Safer 1341) tarihine kadar yaklaşık dokuz yıl süresince yayınlanmaya devam etmiş olan Osmanlı Devleti Şeyhülislamlık Makamının resmî yayın organıdır.¹¹ Dönemin Şeyhülislamı Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin teşebbüsleriyle yayınlanmaya başlanmış olan bu meslekî gazete/dergi¹² özelliği taşıyan Cerîde-i İlmîyye, süreç içerisinde diğer Şeyhüislamaların gözetiminde Osmanlı Devleti’nin zor bir dönemi olan I. Dünya savaşı, Milli Mücadele, İstiklal Harbi ve Mütareke yılları boyunca toplamda yetmiş dokuz sayı olarak yayınlanmıştır.¹³ Cerîde-i İlmîyye, muhtevası bakımından hem dînî hem de resmî bir özellik taşımakta olup¹⁴, bu anlamda İslam hukuk tarihi araştırmaları için zengin bir kaynak olduğu ifade edilebilir.

Derginin ilk sayısında yayınlanan “ifade-i mahsusa”, Cerîde-i İlmîyye’nin yayınlanma amacının Bab-ı Meşihat’e bağlı olan şer’î mahkemeler, İslamî medreseler gibi kurumları ilgilendiren resmi bilgilendirmelerin yapılması ve bu yayın organı tarafından herkese duyurulması olduğunu ifade etmektedir. Buna ilaveten, derginin yayınlanma amacının yalnızca Meşihate bağlı kuruluşlarda görevli kişilerin bilgilendirilmesiyle sınırlı kalmayıp, umumu ilgilendiren konularda Fetvahâne’nin vermiş olduğu fetvaların da yayınlanması suretiyle, halkın ibadetler ve muamelat konularında doğru bilgileri elde etmelerinin sağlanmasının da amaçlandığı ifade edilmiştir. Öte yandan ilim sahibi kimseler tarafından kaleme alınarak bu dergide yayınlanacak olan bazı yazıların Müslümanların dînî konularda bilgilendirilmesine yarayacağı yine “ifade-i mahsusa”da ifade edilmiştir.¹⁵

Bu derginin yayınlanmasından önce, Osmanlı Devleti’nde herhangi bir zamanda Şeyhülislamlık makamı tarafından burada olduğu gibi halkın bilgilendirilmesi ve bir nevi eğitilmesi için bir yayın yapılmamıştır, bu bağlamda kendi alanında ilk olması bakımından Cerîde-i İlmîyye oldukça önemli bir kaynaktır. Bu zamana kadar böyle bir yayın yapmamış olan Meşihat’in, II. Meşrutiyet döneminden sonra başlayan yenileşme akımlarıyla Osmanlı’daki muteber yerinin sarsılması endişesi taşıyarak hem resmî kurumlarda hem de halk nezdinde daha etkili olabilmek için böyle bir çalışma başlatmış olabileceği ifade edilmektedir.¹⁶ Ayrıca Cerîde-i İlmîyye’nin yayınlandığı dönemin savaş dönemine denk gelmesi ve bu dönemde halkın dînî

¹¹ Cebeci, *Cerîde-i İlmîyye Fetvâları*, 13-14.

¹² Cerîde-i İlmîyye’nin içeriği incelendiğinde yayın politikasının iki döneme ayrıldığı ifade edilir. Yaklaşık ilk kırk sayısının yayınlandığı dönemde Meşihat-i Ulyâ Mektupçuluğu’nun idaresinde olan Cerîde-i İlmîyye bu dönemde daha çok devlet kurumlarının resmî yazılarından oluşan bir muhtevaya sahiptir, bu sayıları resmî/meslekî bir gazete olarak tanımlayabiliriz. Ancak otuz altıncı sayısından itibaren yine Meşihat’e bağlı bir kurum olan Dâru’l-Hikmeti’l-İslamiyye’nin idaresi altına giren Cerîde-i İlmîyye, içerik bakımından oldukça farklılaşarak genellikle halka hitap eden irşâd ve dînî tebliğ içeriklerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemden itibaren onu dînî bir tebliğ dergisi olarak tanımlayabiliriz. Her ne kadar bizi ilgilendiren kısımlar ilk dönem yayın politikasının muhtevasına dahil olsa da, makalemizde Cerîde-i İlmîyye’nin zaman içerisinde geçirdiği bu muhteva değişimine binaen dergi hükmünde kabul etmekteyiz. Eraslan, *Meşihat-i İslamiyye ve Ceride-i İlmîyye*, 132-133.

¹³ Nesimi Yazıcı, “Cerîde-i İlmîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/407-408, Eraslan, *Meşihat-i İslâmiyye ve Ceride-i İlmîyye*, 127-130.

¹⁴ Eraslan, *Meşihat-i İslâmiyye ve Ceride-i İlmîyye*, 128.

¹⁵ Cebeci, “Şeyhülislamlık Makamının Dergisi Cerîde-i İlmîyye”, 493-495.

¹⁶ Esra Yakut, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 128, Eraslan, *Meşihat-i İslâmiyye ve Ceride-i İlmîyye*, 130.

konularda eğitilmesinin amaçlanmasının sebepleri arasında dönemin toplumsal olarak hem maddi hem manevi bir çöküş yaşaması da gösterilebilir. Nitekim ilan edilen seferberlik sonrası yaklaşık yirmi üç milyonluk bir nüfusa sahip olan Osmanlı İmparatorluğu’ndan iki milyon sekiz yüz yetmiş üç bin asker (genel nüfusun yüzde on ikisi)¹⁷ silah altına alınmış ve geride kalan kadınların sosyal hayata daha fazla katılmaları ve gerektiğinde ev dışına çıkarak kamusal alanda çalışmaları geleneksel düzenin değişmesinde sebep olmuş, çeşitli ahlaki problemlerin nedeni olarak görülen bu değişim hakkında dönemin aydınları arasında büyük tartışmalar yaşanmıştır.¹⁸ Sadece kadınlarla ilgili sosyal durumun değişmesi değil, savaşın getirdiği yoksulluk ve sefalet yüzünden hırsızlık, vurgunculuk ve karaborsacılık gibi durumların artmasıyla, ahlaki çöküntünün de ileri boyutlarda yaşandığı ifade edilmektedir.¹⁹ İşte bu toplumsal sorunların gündemde olduğu bir dönem içerisinde bulunulduğundan, Cerîde-i İlmîyye’nin muhtevasında Dârü’l-Hikme’nin yayınladığı yazılarda bu dönemde artış gösteren ahlaki problemlere değinilerek halk için ahlaki olarak eğitici yazılar yayımlandığını da görmekteyiz.²⁰ Dergideki fetâvâ ve ecvibe-i şer’iyye kısımlarının içeriği, savaş ve savaşın toplumsal etkisiyle ilişkili olarak şu üç farklı konuda incelenebilir; bunlar savaşa giden askerlerle, savaştan etkilenen halkın durumuyla ve savaşa giden askerlerin geride bıraktıkları ailelerinin durumuyla ilgili olanlardır.

1.1. Askerlerle İlgili Fetâvâ ve Ecvibe-i Şer’iyye

Cerîde-i İlmîyye’de I. Dünya Savaşına dair içeriğe bakıldığında en önemli olan ve tarihi belge niteliğinde olan kısmın derginin Muharrem 1333 (Kasım 1914) tarihli 7. sayısında “Cihad-ı Ekber Fetâvâ-i Şerîfesi” olarak yayınlanmış olan cihat fetvaları olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan bir tanesi dergide şu şekilde yer almıştır:

“İslâmiyet aleyhine tehâcum-i a’dâ vâkî ve memalik-i İslâmiyye’nin gasb u gâreti ve nüfus-i İslâmiyye’nin seby ü esîr edilmeleri mütehakkık olunca Padişâh-ı İslâm hazretleri nefir-i âmm sûretiyle cihâdî emr ettikde “infirû hifâfen ve sikâlen ve câhidû bi emvâlikum ve enfusikum” âyet-i celîlesi hükm-i munîfince kâffe-i Müslimîn bi’l-cümle aktârdaki Müslimînin mâlen ve bedenen cihada müsâraat eylemeleri farz-ı ayn olur mu? Beyan buyrula.

el-Cevâb: Allah teâla a'lem, olur.”²¹

Örnekteki fetvada, derginin diğer sayılarındaki fetvalara benzer şekilde cihat fetvası da Şeyhülislam’a sorulan bir soru şeklinde yer almış, ardından Şeyhülislam’dan gelen “olur” cevabıyla tüm Müslümanların malen ve bedenen cihat etmelerinin üzerlerine farz-ı ayn olduğu tüm halka duyurulmuştur. Ardından gelen fetvada ise savaşa katılan devletlerin İslam dinini ortadan kaldırma amacı taşıdıkları ifade edilerek seferberlik çağrısı yapılmaktadır. Buna ilaveten bu cihat fetvalarında dikkat çekici bir husus da yalnızca Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan Müslümanlara değil Osmanlı ile savaş halinde olan diğer devletlerin yönetimi altında dahi olsa

¹⁷ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*, 124.

¹⁸ Cafer Ulu, “I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul’da Yaşanan Sosyal ve Ahlâkî Çözülme” (1914-1922), *Tarih Dergisi*, 58/2 (2013), 100.

¹⁹ Alev Gözcü, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 16/32 (Bahar 2016), 139, Yıldırım, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar”, 29.

²⁰ Gündüz, *Cerîde-i İlmîyye Dergisi Dârü’l-Hikme Neşriyatında Toplumsal Sorunlar ve Din*, 19.

²¹ “Fetâvâ-i Şerîfe”, *Cerîde-i İlmîyye*, (İstanbul: Meşihat-ı Celile-i İslamiyye, 1333) 1/7, 437-438, Cebeci, *Cerîde-i İlmîyye Fetvaları*, 230-231.

tüm Müslümanların idaresi altında buldukları devletlere cihat ilan edip Hilâfet lehine bir tutum sergileyerek bu cihada katılmalarının farz olduğu da belirtilmiştir.²² Görüldüğü üzere Cerîde-i İlmîyye’deki bu fetvaların içeriği yalnızca Türkçe konuşan Müslümanlara hitap etmeyip, tüm Müslüman halka hitap etmektedir. Nitekim aynı fetvalar yine derginin yedinci sayısında Osmanlıcaya ilaveten Arapça, Farsça, Tatarca ve Urduca olarak da yayınlanmıştır.²³

Yine Cerîde-i İlmîyye’nin 14. sayısında Ecvibe-i Şer’iyye bölümünde “Mecrûhîn-i guzâtan bazıları cânibinden vukû bulan istiftâ üzerine Fetvâhâne-i Âlî’den verilen cevaptır” açıklamasıyla ve “Sefer halinde bulunan Asâkîr-i İslâmiyye’nin namazları ve oruçları hakkında” başlığıyla bir cevap yayınlanmıştır. Yayınlanan bu cevapta sefer halinde olan askerlerden yaralananların namazlarını ne şekilde eda edeceklerini ve Ramazan oruçlarını tutmaları veya kaza etmeleri durumları Fetvâhâne tarafından fikhî açıdan uzun uzadıya açıklanmıştır.²⁴ Aynı şekilde sefer halinde bulunan askerlerin namazlarını seferi olarak mı yoksa mukim olarak mı kılacaklarının sorulduğu bir fetvaya verilen cevabı ve askerlerin şiddetli sıcağın dolayısıyla oruçlarını kazaya bırakıp bırakamayacaklarına dair fetvaları da yine Fetâvâ-i Şerîfe bölümünün içerisinde görmekteyiz.²⁵

22. ve 23. Sayılarda Fetvâhâne-i Âlî Kararları kısımlarında art arda “kefen ve lahid hakkında” başlıklarıyla, ölen kimsenin nasıl kefenlenip gömüleceğinin bilgileri detaylı olarak açıklanmış ve hatta kefen bulunmadığında kişinin giysilerinden uygun bir bez parçasıyla kefenlemenin yapılabileceği gibi ayrıntılara özellikle değinilmiştir. Yine 25. Sayıda “makâbîr hakkında” başlığıyla bir yazı yayınlanmış, herhangi bir yerde vefat eden ve oraya gömülen kimsenin mezarının başka bir yere hiçbir surette taşınamayacağı belirtilmiştir.²⁶ Dergide açıkça ifade edilmemiş olsa da, normalde bir kişiden veya kurumdan gelen soruların aslıyla birlikte verilir cevaplandığı bu bölümde, soruyu soran kimse belirtilmeden uzun fikhî açıklamalar şeklinde yayınlanan bu yazılarda ele alınan konuların içeriği, bu fikhî açıklamaların savaş halinde olan askerler için yapılmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

1.2. Savaşın Etkilenen Halkla İlgili Fetâvâ ve Ecvibe-i Şer’iyye

Savaş döneminde Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan halkın maddi ve manevi açıdan oldukça zorlu zamanlar geçirdiğini daha önce belirtmiştik. Yine Cerîde-i İlmîyye içerisinde çeşitli kurumlardan ve halktan gelen fetva ve yazışma örneklerinde halk açısından bu zorlu dönemin izlerini görmek mümkündür. Bunlardan bazıları hakkında sorulan sorular resmî yazışma şeklinde Müftülükler ve Kadılıklar tarafından Meşîhat’e bildirilirken, bazıları hakkında da şahsî olarak fetva istenmiştir.

²² “Fetâvâ-i Şerîfe”, *Cerîde-i İlmîyye*, (1/7), 437-438, Cebeci, *Cerîde-i İlmîyye Fetvaları*, 230-231.

²³ “Fetâvâ-i Şerîfe”, *Cerîde-i İlmîyye*, (1/7), 459-480.

²⁴ “Fetâvâ-i Şerîfe”, *Cerîde-i İlmîyye*, (2/14), 68-69.

²⁵ “Fetâvâ-i Şerîfe”, *Cerîde-i İlmîyye*, (1/10), 579, “Fetâvâ-i Şerîfe”, *Cerîde-i İlmîyye*, (1/4), 177.

²⁶ “Fetvâhâne-i Âlî Kararları”, *Cerîde-i İlmîyye*, (3/22), 445, “Fetvahane-i Ali Kararları”, *Cerîde-i İlmîyye*, (3/23), 488-489, “Fetvahane-i Ali Kararları”, *Cerîde-i İlmîyye*, (3/25), 583.

Derginin 11. Sayısında Ecvibe-i Şer’iyyeler bölümünde Adakale Kadılığında²⁷ gelen bir resmî yazıda, Adakale Camiine Sırpların saldırması sonucunda caminin çatısı, kiblegahı ve minarelerinin zarar gördüğü ifade edilmiş, hâlihazırda vakit namazlarının caminin müezzin odasında cemaatle kılındığı, ancak Cuma namazlarında yağmur yağmadığı zamanlarda caminin içinde kılındığı belirtilmiştir. Yazıda düşmanın saldırılarının şiddetinin artmasından dolayı caminin altında bulunan bir kalede Cuma namazının eda edilip edilemeyeceği Şeyhülislam’a sorulmaktadır. ²⁸ Görüldüğü gibi bahsedilen yerdeki şiddetli savaş koşulları nedeniyle halkın düşmandan korkması ve kendilerine zarar gelmeyeceklerinden emin oldukları bir yerde namaz kılma talepleri kadılık tarafından resmî yazışmalarla Fetvâhâne’ye iletilmiştir. Fetvâhâne ise soruyu zaruret nedeniyle namazların kılınabileceği yönünde cevaplamıştır.

Yine savaş durumuyla ilgili olarak Fetvâhâne’ye şahıslar tarafından iletilmiş evcibe-i şer’iyyelere örnek verecek olursak, derginin 64. sayısında Mustafa Sami imzasıyla gelen bir yazıda, savaş nedeniyle istilâya maruz kaldığı için minareleri yıkılan camilerde ve zarar görmüş olan medreselerde görevli olan kişilerin savaş durumu sürdüğü müddetçe düşmandan korktukları için vazifelerini yerine getirememeleri halinde ücretlerini almalarının caiz olup olmadığı sorulmaktadır.²⁹ Fetvâhâne’nin cevabı ise görevlerini yapamadıkları süreler için ücret almalarının caiz olmadığı yönünde olmuştur.

59. sayıda yayınlanmış olan Ecvibe-i Şer’iyyeler başlığı altında ise, Ali Fikri imzasıyla gelen bir yazıda, düşmanın girdiği bir beldenin daru’l-harb hükmü alıp almayacağı sorulmuş, Fetvâhâne tarafından yalnızca düşmanın girmesiyle o bölgenin daru’l-harb hükmünde olmadığı açıklaması yapılmıştır. ³⁰

Cerîde-i İlmîyye’nin içeriğindeki bu gibi örneklerden anlaşıldığı üzere, halkın ve resmî kurumların gerekli durumlarda Fetvâhâne’ye soru sorarak bir işin meşruiyetini öğrenme çabaları, savaş şartları altında da devam etmiş, savaşın koşullarının getirdiği olağanüstü durumlarla ilgili de Fetvâhâne’ye birçok soru gelmiştir.

1.3. Asker Ailelerinin Durumuyla İlgili Fetâvâ ve Ecvibe-i Şer’iyye

Ülkede seferberlik ilan edilmesi ve eli silah tutan tüm erkeklerin askere alınmasından ötürü, tabii olarak savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılardan en çok etkilenenlerden biri de asker aileleri olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, askerlerin ailelerine devlet bir takım yardımlar yapmıştır ancak bu yardımların yetersiz kaldığı bilinmektedir.

Cerîde-i İlmîyye, içeriğinde barındırdığı Fetâvâ ve Ecvibe-i Şer’iyyelerle bize yayınlandığı dönemde meydana gelen toplumsal meseleleri okuma imkânı sağlamaktadır. Nitekim halktan gelen soruların içeriği, o dönemde halkın zihnini meşgul etmiş olan meseleleri gösterir. Dergideki fetvalar incelendiğinde, bu dönemde asker ailelerinden gelen soruların fazla miktarda olduğu dikkat çekmektedir. Dergide askere giden ve daha sonra kendisinden haber alınamayan kişilerin

²⁷ Önceleri Osmanlı Devleti’ne bağlı bir toprak olup, günümüzde Romanya sınırları içerisinde olan, üzerine baraj yapılmasıyla sular altında kalan bir adadır. Coşkun Alptekin, “Adakale”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/340-341.

²⁸ “Ecvibe-i Şer’iyye”, *Cerîde-i İlmîyye*, (2/11), 646.

²⁹ “Ecvibe-i Şer’iyye”, *Cerîde-i İlmîyye*, (7/64), 2035.

³⁰ “Fetvâhâne-i Âlîye Vukû Bulan Müracaât-ı Resmiye Üzerine İ’ta Olunan Ecvibe-i Şer’iyye”, *Cerîde-i İlmîyye*, (5/59), 1871.

eşlerinin ve ailelerinin yaşadığı sıkıntılarla ilgili olan birçok fetva ve yazışma örnekleri mevcuttur. Asker ailelerinin gönderdiği sorularda İslam hukuku açısından incelenmeye değer en önemli husus ise hayatta olup olmadığı belli olmayan kayıp kişi anlamına gelen “mefkud” meselesi olmuştur. Öyle ki savaşta kayıp olan ve uzun süre geri dönmeyen askerlerin hukuki durumuyla ilgili sorunlar, İslam hukukunun birçok konusunu ilgilendirmektedir. Mefkûd/gaib kişinin özel durumundan dolayı ortaya çıkan problemler arasında, hâkimin kendisine velayeti, mallarının taksimi, mirasçılığı, malları üzerine kayyım atanması, eşlerinin ve çocuklarının nafaka temin edememelerinden doğan sorunlar, ne zaman hükmen ölü sayılacağı ve eşinin başkasıyla evlenebilmesi için gerekli şartlar gibi çeşitli meseleler mevcuttur. Bu meselelerden Cerîde-i İlmîyye’de en çok karşımıza çıkanlar çoğunlukla nafaka ve eşinin başkasıyla evlenmesi meseleleridir. Eşleri uzun süre geri dönmeyen kadınların yaşadıkları maddi ve manevi sıkıntılar onları Fetvâhâne’ye yönlendirmiştir. Bu dönemde mefkûda dair verilen fetvalarda zamanın getirdiği koşullar nedeniyle eski fetvalardan farklılaşan örnekler ve kararlar görmek de mümkündür. Aşağıda klasik kaynaklarda mefkûd konusundaki görüşlere değinildikten sonra Cerîde-i İlmîyye içeriğinde mefkûd konusunun nasıl yer aldığı incelenecektir.

2. İslam Hukukunda Mefkud/Gaib

İslam hukukunda bazen birbirlerinin yerine kullanılabilen “mefkûd” ve “gaib” kavramlarıyla ilgili farklı tanımlamalar ve yaklaşımlar mevcuttur. Sözlük manası olarak bir şeyin yok olması, kaybolması anlamına gelen fe-ka-de kökünden ism-i meful olarak gelen “mefkûd” kelimesi³¹, bir fıkıh terimi olarak yaşadığı yerden herhangi bir sebeple ayrılmış ancak nerede olduğu ve hayatta olup olmadığı bilinmeyen kişi demektir.³² Yine Arapça ga-ye-be kökünden ism-i fail olarak gelen “Gaib” kavramı ise yine kayıp ve nerede olduğu bilinmeyen kişi anlamında kullanılmaktadır.³³ İslam Hukukçuları gaib kavramını kendi içerisinde ikiye ayırmışlardır; yaşadığı bilinen ancak nerede olduğu bilinmeyen kimsenin durumu “gaybet-i gayr-ı munkatı’a”, nerede olduğu da yaşayıp yaşamadığı da belli olmayan kimsenin durumu da “gaybet-i munkatı’a” olarak isimlendirilmiştir.³⁴ Gaybet-i munkatı’a, aynı zamanda mefkûd kişinin durumunu anlatan bir tabirdir. Bu anlamda mefkûd konusu gaib meselesinin altında incelenebilir. İkinci bir yaklaşıma göre de “gaib” ve “mefkûd” kavramları ayrı iki farklı şeyi ifade eder ve birbirinin alt konusu olarak görülmez.³⁵ Her iki durumda da gaibi mefkûddan ayıran şey, yaşadığının bilinmesi durumudur. Ancak bazen “gâib” kelimesinin örfen “mefkud” anlamında kullanıldığını da ifade

³¹ Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, h.1414), “fkd”, 3/337.

³² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 7/208, Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybânî, el-Asl, thk. Mehmet Boynukalın, (Beyrut: Daru İbn Hazm 2012), 9/356, Beşir Gözübenli, “Mefkûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/353. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 355.

³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “gyb”, 1/655, Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 151.

³⁴ Abdulkerim Ünalın, “İslam Hukukunda Gaibin/Mefkûdun Evlilik ve Miras Durumu (Mukayeseli Olarak)”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/11 (2001), 111, Hüsâdüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, (Mekke, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, İslam Araştırmaları Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, h. 1438), 9/135, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudame, *el-Muğni* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 8/130.

³⁵ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 7/210.

edelim.³⁶ Savaşa giderek kaybolan ve geri dönmeyen kişilerin durumu da bu anlamda, yaşayıp yaşamadıkları bilinmediği ve hatta savaş gibi tehlikeli bir durumda kayıp oldukları için yaşamadıkları daha muhtemel görüldüğü için gaybet-i munkatî’ a kategorisine girerek “mefkûd” olarak değerlendirilmektedir.³⁷

Bir kişinin nerede olduğu bilinmeksizin kaybolması, hem kişinin kendisini ilgilendiren hukukî meseleler açısından hem de yakınlarının durumu açısından güçlükler meydana getirmektedir. Kişinin bu durumu hukukun birçok alanını ilgilendirirken, bu durumda hem şahıs hakları bakımından, hem aile hukuku açısından (boşanma ve nafaka gibi) hem de miras hukuku açısından özel durumlara tabi olur.

2.1. Mefkûd’un Sahip Olduğu Malların Durumu ve Mirası

İslam Hukuku mefkûd kişiyi “kendi hakları konusunda yaşayan, başkalarının hakları konusunda ölü” olarak değerlendirmektedir. Öyle ki hukuken, mefkûd kişinin hayatta olma ihtimali esas alınarak, ölü bir kişi gibi malları taksim edilip mirasçılara verilmez, ancak diğer bir yönden bakıldığında da kişinin ölmüş olma ihtimaline karşı da geri dönmediği müddetçe başkasına mirasçı olamaz.³⁸ Bu anlamda İslam Hukuku mefkûd kişinin malını koruma altına alınır, kişiyi kazanılmış hakları açısından sağ, kazanacağı hakları açısından da ölü kabul eder.

Kişi mefkûd olduktan sonra, hem sahip olduğu mallarını korumak ve malları üzerindeki haklarını gözetmek için hem de bu süre içerisinde bir geliri varsa onu koruma altına almak için, hâkim tarafından kendisine bir kayyım atanır. Bu anlamda mefkûd olan kişi kendi mallarını idare edemeyen çocuk ve mecnun gibi değerlendirilmektedir. Mefkûd olan kişi sağ salim geri dönünceye kadar yahut hâkim tarafından hükmen ölü sayılıncaya kadar mallarının idaresi kayyım tarafından yapılır. Kayyım olarak görevlendirilen kişinin yetki alanı yalnızca mefkûdun menfaatini korumaya yönelik işlemlerle sınırlandırılır.³⁹

2.2. Mefkûdun Evliliğinin Durumu

Mefkud hükmünde olan kişinin hem kendi faydasının hem de yakınlarının maddi ve manevi faydasının dikkate alınması gerekir. Özellikle, kendisi kaybolduğunda arkada bıraktığı eşi ve ailesinin haklarının korunması önemli bir meseledir. Mefkûdun, kendisinin öldüğüne kesin bir kanıt getirilmediği müddetçe belli bir zaman sonra ölü olduğuna dair zann-ı galip meydana gelir. Bu durumda kişinin ölü olduğuna hükmedilir ve kişi “hükmen ölü” kabul edilir.⁴⁰ Neticede eşi kendisinden boşanmış olur ve yeni biriyle evlenebilir. Kişinin ne zaman ve ne şekilde hükmen ölü kabul edileceği ve eşinin kendisinden boşanabilmesi için geçmesi gereken süre miktarı konusu mezhepler arasında farklı şekillerde değerlendirilmiştir.

³⁶ Yunus Vehbi Yavuz, “Osmanlı Sultanı Muhammed Reşad Döneminde Kocasını Kaybolan Kadının Evlenmesine İmkan Veren Fıkhi Hüküm Değişikliği İle İlgili Bir Vesika”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 1 (2009), 81.

³⁷ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebcut*, (Beyrut: Daru’l-ma’rife, ts.), 11/38.

³⁸ Serahsî, *el-Mebcut*, 11/34.

³⁹ el-Merginani, Ali b. Ebi Bekir, *el-Hidaye fi şerhi’l-Bidayeti’l-Mübtedi* (Beyrut: Daru’l-erkam, ts.), 1/474, Ali Aslan Topçuoğlu, “İslam Hukukunda Gaibin / Kayıp Kişinin Hükmen Ölü Sayılmasına Kadarki Süreçte Mallarının Yönetimi “Türk Medeni Kanunu ile Mukayeseli Olarak””, *Dini Araştırmalar*, 7/19 (2004), 303.

⁴⁰ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye fi şerhi’l-Hidâye* (Beyrut: Daru’l-fikr, 1980), 6/148.

Hanefî mezhebine göre, kişinin ne zaman hükmen ölü sayılacağı konusunda iki ana görüş bulunmaktadır. Birincisi “İstishâb” deliline dayanan görüştür. Istishâb, fıkhîta bir şeyin aksine bir delil bulunmadığı takdirde en son olduğu halde kalması anlamına gelen bir terimdir.⁴¹ Bu görüşe göre kaybolan kişi öldüğüne dair bir haber gelmediği müddetçe yaşlılarının öldüğü zamana kadar hayatta kabul edilir. Bir insanın en uzun yaşam süresi olarak kaynaklarda 120, 90, 80 ve 60 gibi farklı üst sınırlar belirlenmiştir. İkincisi ise ölüm zamanını belirlemeyi hâkimin takdirine bırakmaktır. Hâkim kaybolan kişinin hangi tehlikeli şartlar altında kaybolduğunu göz önünde bulundurarak bir ölüm tarihi belirler, bundan sonra kişi ölmüş sayılır.⁴²

Şafîî mezhebine göre ise yine iki farklı görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre (el-kavlî'l-kadîm) eşi mefkûd olan kadın dört yıl bekler, ardından kocası hükmen ölü kabul edilir ve yeniden evlenmek için dört ay on gün olan ölüm iddetini bekler. Daha sonra başkasıyla evlenebilir. Diğer görüşe göre ise (el-kavlî'l-cedîd) kadın kaybolan kocasının ölüm haberi kendisine ulaşmadıkça ya da kocasından kendisini boşadığına dair haber gelmedikçe hala onun karısı olarak kalır, boşanması ve başkasıyla evlenmesi söz konusu olamaz.⁴³

Hanbelî mezhebine göre, kişinin kaybolduğu duruma bakılır. Eğer mefkûd yolculuk, ticaret ya da ilim öğrenmek gibi sebeplerle sefere çıkmış ve geri dönmemişse, ya da esir alındığı biliniyorsa hayatta olmasının daha muhtemel olduğu düşünülerek doksan yaşına gelinceye kadar ya da yaşlıları ölünceye kadar hayatta olduğu kabul edilir ve eşi kendisinden boşanamaz. Ancak kişinin savaşta kaybolması gibi hayatta olma ihtimalinin zayıf olduğu durumda, karısı 4 yıl bekler, ardından başkasıyla evlenebilir.⁴⁴

Mâlikî mezhebinde ise, kişinin nasıl ve nerede kaybolduğu belirleyici etken olarak kabul edilir. Öyle ki, İslam ülkesinde kaybolan bir mefkûd kimse için; kadın eğer nafakasını temin edebiliyorsa mefkûd olan kocasını dört yıl bekler sonra bu süre bitince kocası hala dönmediyse dört ay on gün ölüm iddeti bekler ve sonra başkasıyla evlenebilir. Ancak kadın bu süre içerisinde nafakasız kaldıysa hâkim, kadını kocasından hiçbir zorunlu bekleme süresi olmaksızın boşayabilir. İslam ülkesi dışında kaybolan mefkûdu ise, karısı yaşlılarının ölmesine kadar bekler, bu yaş sınırı da yetmiş olarak belirlenmiştir. Müslümanlar arasındaki bir çatışmada kaybolan kişi eğer çatışma sona ermiş ancak hala ortada yoksa hemen boşama gerçekleşebilir, karısı yalnızca ölüm iddeti bekler. Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki bir çatışmada kaybolan bir mefkûd hakkında ise, savaşın bitmesinden itibaren bir sene beklenir, bu sürede geri gelmezse öldüğüne hükmedilir, eşi bu tarihten itibaren ölüm iddeti bekler. Nitekim Osmanlı Hukuk-ı Aile

⁴¹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilahat-ı Fıkhîyye Kâmusu*, 1/17, Zekiyyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, terc. İbrahim Kafi Dönmez (Ankara: T.D.V. Yayınları 2015), 217, Erdoğan, *Fıkh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 260.

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 9/357, Sirâceddin İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2002), 3/292, Serahsî, *el-Mebcut*, 11/38, Ünalın, *Gaibin/Mefkûdun Evlilik ve Miras Durumu*, 118.

⁴³ Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî, *el-Muhtasar* (Riyad: Dâru'l-medâric, 2019), 2/289, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1999), 11/221, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şafîî, *el-Üm* (Beyrut: Daru'l-fıkr, 1990), 5/255, Ünalın, *Gaibin/Mefkûdun Evlilik ve Miras Durumu*, 117.

⁴⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/389. Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'* (Riyad: Mektebetü'n-nasr, ts.), 4/465, Ünalın, *Gaibin/Mefkûdun Evlilik ve Miras Durumu*, 121.

Kararnamesi de bu konuda Mâlikîlerin görüşünü kabul etmiştir.⁴⁵ Burada kaybolan kişinin düşman tarafından ailesine ulaşmasının engellenmiş olma ihtimali göz önünde bulundurularak diğer türden daha uzun süre verilmiştir. Ya da bu kişi ölmemiş ancak esir alınmış olabilir, tüm bu ihtimaller dikkate alınmaktadır.⁴⁶

2.3. Mefkûdun Nafaka Yükümlülüğü

Evlî olan mefkûd bir kimsenin karısının, çocuklarının ve nafakasından sorumlu olduğu diğer kişilerin nafakalarının temini konusunda da nasıl hareket edileceği konusu gündeme gelmektedir.

Hanefilere göre Mefkûd olan kocanın mallarından yalnızca bozulabilecek olan türde ve altın-gümüş ya da yiyecek, kıyafet gibi nafaka cinsinden olanlarla karısının, muhtaç usul ve furû’unun nafakaları temin edilebilir. Mefkûdun gayrimenkul ya da ticaret malları türündeki mallarının satılıp nafaka olarak bu kişilere verilmesi gerekmez. Yine mefkûd yalnızca hâkim kararı olmaksızın normal şartlarda da nafakasından mes’ul olduğu karısı, muhtaç halde olan usulü ve furu’unun nafakasını teminle sorumlu tutulur, bunlar dışındakilerin nafakasından mesul değildir. Eğer mefkûdun bozulabilecek ve satılabilecek türden malı yoksa karısı geçimini sağlamak için hakim kararıyla kocası adına borçlanarak “istidâne⁴⁷”ye başvurur. Diğer mezheplere göre istidâne yapabilmek için hâkim kararına ihtiyaç görülmemiştir. Ayrıca yine Hanefiler dışındaki diğer mezheplerde mefkûdun karısı kocasının tüm mallarını satıp nafakasını temin edebilmekte, yalnızca kocasının geride bıraktığı hiçbir malı yoksa o takdirde istidane yapabilmektedir.⁴⁸

3. Osmanlı Fetvasında ve Cerîde-i İlmîyye’de Mefkûd/Gaib

Osmanlı hukukunun Hanefî mezhebi geleneğini benimsediği ve klasik dönemde nadir örnekler dışında verilen fetvalarda mezhep dışına çıkılmadığı bilinmektedir. Herhangi bir konuda fetva verilirken Hanefî mezhebi içerisinde tahriç ve istidlal yapılmakta, ortaya çıkan yeni meselelere çözümler bu surette mezhep içi bir usûl gözetilerek üretilmekteydi.⁴⁹ Klasik dönemde verilen fetvalarda mefkûdun hükmen ölü sayılacağı yaş hususunda fetvalarda Hanefî mezhebinin dışına çıkılmadan hareket edildiğini görmekteyiz. Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi’nin (ö. 1103/1692) bir fetva örneği şu şekildedir:

“Zeyd-i mefkûd doksan yaşında oldukda mevtine hükm olunup terekesi veresesi beyinlerinde taksim olunur mu?”

⁴⁵ M. Âkif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 155.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Haraşî, *şerhu’l-Haraşî ala muhtasari’l-Halîl* (Beyrut: Daru’l-fikr, 1901), 8/224, Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene* (Beyrut: Daru’l-kütübü’l-ilmîyye, 1994), 2/32, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiye ‘ale’ş-Şerhi’l-kebîr* (Beyrut: Daru’l-fikr, ts.) 2/489. Ünalın, Gaibin/Mefkûdun Evlilik ve Miras Durumu, 116.

⁴⁷ “İstikrâz, borç edinme, ödünç alma.” Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 262.

⁴⁸ İbn Âbidîn, *Hâşiyeti Reddül-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr* (Mısır: Mustafa el-Babî Matbaası, 1966), 3/590-593, Mehmet Koç, “İslâm Hukukunda Mefkûd Kişinin Nafaka Hükümleri (1550-1910 Tarihleri Arası Osmanlı Uygulaması)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (Eylül 2022), 1121, Ünalın, Gaibin/Mefkûdun Evlilik ve Miras Durumu, 131, Bilmen, *Hukuk-ı İslâmîyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 7/218.

⁴⁹ Süleyman Kaya, “Akifzâde’nin Mecelletü’l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40/1 (2011), 97.

el-Cevâb: Olunur.”⁵⁰

Yine Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin (ö. 1115/1703) bir fetvâ örneği ise şu şekildedir:

“Zeyd-i mefkûd doksan yaşında oldukda mevtine hükmolunup, ancak li-ebeveyn karındaşı Amr’ı terk eylese Amr tereke-i Zeyd’i ihraza kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olur.⁵¹

Klasik dönem fetvalarındaki bu ve benzeri örneklerde klasik Hanefî eserlerinde yer alan râcih görüş olan “ıstışhâb” esasına dayalı olarak doksan yaşına kadar bekleme şeklindeki fikhî uygulamanın esas alındığı tespit edilmektedir.⁵² Bunun pratik sonuçlarından biri de mefkûdun karısının mefkûd doksan yaşına gelene kadar hala karısı olarak kalması, ayrılık durumunun söz konusu olmamasıdır. Klasik Hanefî metinlerinde de kişinin öldüğüne hükmedilinceye kadar mirasının dağıtılmaması gerektiği, kişinin öldüğüne dair bir kesinlik meydana gelene kadar zahire hükmedilip hayatta kabul edileceği ifade edilmektedir.⁵³ Yine 17.yy fetva örneklerinde de nafaka konusunda mefkûdun karısının istidâne yapmasına dair fetvalara rastlamaktayız. Örneğin Şeyhülislam Dâmadzâde Ahmet Efendi’ye (ö. 1154/1741) sorulan bir fetva örneğinde kocası mefkûd olan kadının kadıya giderek kendisi için günlük belli bir akçe nafaka takdir ettirmesi ve istidâne yapmak için resmî izin almasından bahsedilir.⁵⁴ Bu konuda Hanefî mezhebinin dışına çıkılmasının nadir bir örneğine Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin (ö. 982/1574) şu fetvâsında rastlanmaktadır:

“Mes’ele: Zevci nâ-bedîd olan Hind nafakayı aczi olıcak teşeffu’ edip âhara varmak caiz midir?

el-Cevâb: Câizdir, zaruret olıcak nafakaya. Ebussuûd.

Örnekteki fetvâda, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, nafakasını temin edemeyen kocası mefkûd olan kadının Şafii mezhebine göre muamele edilerek (teşeffu’) kocasından boşanıp başkasıyla nikâhlanmasına fetvâ vermiştir. Ancak yine aynı konudaki diğer bir fetvasında “Teşeffû’ hususu diy’ar-ı Rûm’da cârî olmaya deyu men-i sultânî vâkî olmuştur” kaydını koyarak buna şartlı izin verildiğini de görmekteyiz.⁵⁵ Bu yasağın Kânûni tarafından hakkı kötüye kullanmaların önüne geçilmesi için koyulduğu⁵⁶ ve bundan dolayı Anadolu ve Rumeli’de görev yapan kadıların istisnalar dışında teşeffu’ ile hüküm vermedikleri ve genel olarak klasik dönemde Hanefî mezhebi dışına çıkmadığı söylenebilir.⁵⁷

⁵⁰ Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Kılavuz Eser (İstanbul: İSAR Yayınları, 2021), 236.

⁵¹ Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâva-yı Feyziyye*, haz. Süleyman Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 139.

⁵² Serahsî, *el-Mebcut*, 11/35.

⁵³ Serahsî, *el-Mebcut*, 11/35.

⁵⁴ *Netîcetü’l-fetâvâ*, der. Es-Seyyid Ahmet Efendi vd, haz. Süleyman Kaya vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014) 88.

⁵⁵ Ahmet Yaman, *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 333.

⁵⁶ Hatice Kübra Kahya, “Çareyi Başka Mezhepte Aramak: Osmanlı Aile Hukukunda Mefkûd/Gaib Kocanın Evliliği Problemi”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, 12/2 (2022), 705.

⁵⁷ Kahya, “Mefkûd/Gaib Kocanın Evliliği”, 704.

Bu dönemde verilen fetvalara bakıldığında, kocası mefkûd olduğu için nafaka temin etmekte zorlanan kadınlara getirilen çözüm Hanefî mezhebi dışına çıkılmaksızın kadının hâkime giderek nafaka takdir ettirmesi ve kocasının malından nafaka temin edemeyen kadınlar için de kocası adına borçlanarak istidâne yapması olmuştur. Ancak bu türden bir borçlanma borç verecek olan kişi açısından da güvensizlik meydana getirdiği ve kadına aslında tamamıyla bir çözüm sunmadığı için bu konuda zamanla başka mezheplere başvurulması çözüm olarak görülecektir.⁵⁸

Osmanlı hukukunda, Tanzimat döneminden sonra fetvalarda değişimin sebeplerinden biri olan zamanın değişmesi karşısında, bazen genel kurallardan istisnâ hükümler getirilebilir, eskiden cevaz verilmiş olan bazı şeyler değiştirilebilir veya eskiden cevaz verilmeyen şeylere artık cevaz verilebilmektedir. Yahut da mezhebin racih görüşünden dönülerek mercuh olan bir görüşe dayanılarak fetva da verilebilmektedir.⁵⁹ Burada fetva verilirken kitlesel anlamda büyük zorluk yaratan bir durumun düzeltilmesi amacına hizmet ederek başvuru mezhepte o konuyla ilgili kolaylaştırıcı bir çözüm bulunduğunda da mezhep dışına çıkılabilmektedir.⁶⁰ Nitekim bu değişim zamanla mefkûd konusundaki fetvalara da yansiyacak, bu konuda mefkûdun aleyhine ancak karısının lehine bazı yeni gelişmeler yaşanacaktır.

Öyle ki Osmanlı son dönem hukukunu yansıtan Cer’ide-i İlmîyye’nin dördüncü sayısında “kavânîn ve nizâmât” başlığı altında yayınlanan “Fetvâhânenin hey’et-i iftâiyye kısmına (fetva odasına) ait nizamname”de maddeler halinde Fetvâhâne’nin işleyişine dair kurallar belirtilmiştir. Nizamnamenin altıncı maddesinde, Fetvâhâne tarafından Hanefî mezhebinde müftâ bih olmayan görüşlerin ve (Hanefî mezhebi dışındaki) üç mezhebin görüşlerinden birinin zamanın maslahatı gereği kullanılabilmesi ifade edilmiş, böyle bir karar alındığı takdirde bu konuda delilleriyle bir mazbata tanzim edilip, bu konu irade-i seniyyeyle uygun bulunduktan sonra bu konuda fetva verilebileceği açıkça ifade edilmektedir.⁶¹ Böylece mefkûd konusu gibi bazı konular için verilecek fetvâlarda değişime kapı aralanmıştır.⁶²

Cerîde-i İlmîyye’nin 1334 (1915) tarihli yirminci sayısında yayınlanan bir kanun değişikliği mefkûdun karısının yaşadığı problemlerin çözümünü getiren şey olmuştur. Bu sayıda “İrade-i Seniyye ‘Suret-i Hattı Hümayun’” başlığında Meşihat yetkilileri ve Şeyhülislam tarafından nafaka temin edemeyen mefkûdun eşinin mahkeme kararıyla boşanabilmesiyle ilgili olarak Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhebe göre hüküm verilmesi için kanun tasarısı Sultan Mehmet Reşad’a sunulmuş ve Sultan’ın onayıyla kanun yürürlüğe girmiştir.⁶³ Yine aynı dönemde Osmanlı kanunlaştırma hareketlerinin önemli bir adımı olan 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi hazırlanırken büyük ölçüde Hanefî mezhebinin görüşlerinden yararlandığı gibi Mecelle’den

⁵⁸ Kahya, “Mefkûd/Gaib Kocanın Evliliği”, 703.

⁵⁹ Ahmet Yaman, “Fıkhnın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvada Değişim”, *Diyanet İlmî Dergisi*, 50/2 (2014),14.

⁶⁰ Yaman, *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı*, 84.

⁶¹ “Kavânîn ve Nizamât”, *Ceride-i İlmîyye*, (1/4), 156.

⁶² Emine Arslan, “Fetvâhânenin Son Yıllarındaki Fetvâ Faliyetleri ve Müftâ-bih Olan Görüşün Devlet Başkanı İrâdesiyle Değişimi -378 Numaralı Fetvâhâne-i Âlî Ecvibe-i Şer’iyye Defteri Çerçevesinde-”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1458.

⁶³ “İrade-i Seniyye Suret-i Hattı Hümayun” *Ceride-i İlmîyye*, (2/20), 353-356, Yavuz, “Kocası Kaybolan Kadının Durumuyla İlgili Bir Vesika”, 83, Yaman, *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı*, 307.

farklı olarak aynı zamanda Şafii, Hanbelî ve Mâlikî mezhebinin de görüşlerine yer verilmiştir.⁶⁴ Mefkûdun karısının boşanmasıyla ilgili Mâlikî mezhebine göre fetva verileceğini ifade eden yeni karar, Hukuk-ı Aile Kararnamesinin Esbâb-ı Mûcibe Lâyihasında “Mefkûdun Zevcesi” başlığı altında açıklanmış ve kararnamenin 127 ve 128. maddelerinde yer almıştır. 127. maddede eşleri kayıp olan kadınların nafaka temin etme sıkıntısı yaşamasalar bile hâkime gidip tefrik talep ettikleri takdirde dört yıl bekleyip ardından boşanmanın gerçekleşebileceği kararı alınmıştır. Devamında da bizim için en önemli olan kısım olan eşleri muharebede kaybolmuş kadınların artık askerler ve esirler evlerinde dönmelerinin üzerinden bir sene müddet geçtikten sonra hâkim tarafından boşama kararının gerçekleşebileceği ifade edilmiştir. Kararnâme Cerîde-i İlmîyye’nin 34. sayısında da “Kavânîn ve Nizâmât” başlığı altında yayınlanmıştır.⁶⁵

Görüldüğü gibi yapılan kanunlaştırmalarda yaşanan büyük sıkıntılardan ötürü özellikle kocaları savaşa gidip mefkûd olan kadınların önceki dönemlerdeki gibi Hanefî mezhebine göre hüküm verilmeye devam edilmesi halinde zor durumda kalmalarının göz önünde bulundurulduğu ve buna göre yenilikler getirildiği tespit edilmektedir. Bu yeni kanunlaştırmaların izlerini Cerîde-i İlmîyye içerisindeki örnek fetvalar ve ecvibe-i şer’iyyelerde de gözlemlemek mümkündür.

“Zeyd mevki’-i harbde a’dâ ile muharebe ettikten sonra mefkûd olup hayat ve memâtı mâlûm olmasa Zeyd’in memâtı gâlib-i zann olacak mertebe müddet mürurundan sonra mevtiyle hükm olunmak sahih olur mu?

el-Cevâb: Olur.”

“Bu surette Zeyd’in mevtine hükmün luhûkundan sonra zevcesi Hind ba’de inkıdai’l-idde nefsinin âhara tezvic ve veresesi dahi terekesini mesele-i mirasları veçhile taksim etmeye kâdir olurlar mı?

el-Cevâb: Olurlar.”⁶⁶

Cerîde-i İlmîyye’de fetâvâ-i şerîfe başlıkları altında bu konuda sorulmuş ve en çok tekrar edilmiş fetvaların bu iki fetva olduğunu söyleyebiliriz. Bu fetvalar, muhtemelen yıllar içerisinde en çok gelen konu olduğundan derginin farklı sayılarında yaklaşık 10 kez tekrar edilmiştir. Yine başka bir fetva örneğinde de nafaka tahsil edemeyen mefkûdun karısı hakkında Hanbelî mezhebine göre fesh-i nikâh yapıp yapılamayacağı sorulmuş ve bu yöntem de fetvâhâne tarafından onaylanmıştır.⁶⁷ Örneklerde görüldüğü üzere artık kocası mefkûd olan kadının hâkime giderek kocasının ölümüne hükmedildikten sonra başkasıyla evlenmesi konusunda diğer mezheplerin uygulamaları esas alınarak kolaylıklar sağlanmıştır. Yine bu konudaki fetva örneklerinde, mefkûdun karısının başka biriyle evlenebilmesi için mefkûdun ölümüne mahkeme tarafından hükmedilmiş olması şartının altı çizilmiştir⁶⁸, mirasçılarının da terekesinden paylarını

⁶⁴ Ahmet Yasin Küçükçitiriyaki, *Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 34.

⁶⁵ “Kavânîn ve Nizâmât”, *Cerîde-i İlmîyye*, (4/34), 100.

⁶⁶ “Fetâvâ-i Şerîfe”, *Cerîde-i İlmîyye*, (1/1) 25; (1/3) 116; (1/8) 493; (1/9) 551; (1/10) 588; (2/18) 245; (7/48) 1478; (5/50) 1574; (5/62) 1969. Cebeci, *Cerîde-i İlmîyye Fetvaları*, 88.

⁶⁷ “Fetâvâ-i Şerîfe”, *Cerîde-i İlmîyye*, (2/21) 387, Cebeci, *Cerîde-i İlmîyye Fetvaları*, 112.

⁶⁸ “Fetâvâ-i Şerîfe”, *Cerîde-i İlmîyye*, (1/ 4) 176, Cebeci, *Cerîde-i İlmîyye Fetvaları*, 99.

ancak bu şartla alabilecekleri belirtilmiştir.⁶⁹ Hükmen ölü olduğu belli olmadan önce mefkûdun malına atanan kayyımın görev ve sorumlulukları hakkında da çeşitli fetvalar mevcuttur.⁷⁰

Cerîde-i İlmîyye’de yayınlanan resmî yazışma örneklerinde de savaştan dolayı yaşanan mağduriyetlerle ilgili konular göze çarpmaktadır. Derginin 13. Sayısında Harbiye Nezâretinden gelen bir tahrirat suretinde, ailedeki tüm erkekler silahaltına alınmış olduğu için annelerinden başka kendilerine bakacak kimsesi olmayan çocuklar için nafaka yükümlülüğün kime ait olacağına dair soru sorulmuş, Fetvâhâne tarafından verilen cevapta babaları gaib bile olsa babanın üzerine olacağına dair cevap verilmiştir.⁷¹ Yine başka bir örnekte 14. Sayıda Hizan Kadılığında gelen bir istiftâda, bir grup kadın, eşleri başka ülkeye giderek kendilerini nafakasız bıraktığı için Kadılığa giderek ya nafakalarının ödenmesini ya da başka biriyle evlenmek istediklerini ifade etmişler, Kadılık da Fetvâhâne’ye Şafii mezhebine göre amel edip tefrikan hükmedilip edilemeyeceğini iletmiştir. Fetvâhâne’nin cevabında ise ancak mücbir bir zaruret varsa bu uygulamanın yapılabileceği ifade edilmiştir.⁷²

Yine askerlerin karılarının mağduriyetinin giderilmesi konusunda yeni uygulamayı görebildiğimiz bir örnek de, 24. sayıda Kandıra Müftülüğünden gelen bir istiftâdır. Müftülük kocası Balkan savaşına giden ancak savaş bittiği ve askerler döndüğü halde eşi savaştan dönmeyen nafaka temin etmekte zorlanan bir kadının kocasından boşanıp boşanamayacağını sormaktadır. Bu sorunun cevabını Fetvâhâne “Zevc-i gaib hakkında” başlığıyla yayınlamış, savaşa gitmenin tek başına boşanmak için sebep olamayacağını, muharebe yapıldıktan sonra herkes geri döndüğü halde geri dönmeyen mefkûdun zann-ı gâliple ölümüne hükmedilebileceğine ve eşinin başkasıyla evlenebileceğine dair yeni kararı açıklamıştır.⁷³ Yine bu karara çok benzer şekilde 27. Sayıda “Mehlekede mefkûdun ne vakit mevtiyle hükümlenacağı hakkında” başlığıyla, savaşta mefkûd olanların durumuyla ilgili benzer açıklama yapılarak, mefkûdun ölümüne dair zann-ı galib meydana geldiğinde, o kişinin savaşa gittiği ve geri dönmediğine dair şahitlerin mevcut olması şartıyla terekesinin veresesine dağıtılabileceği ifade edilmiştir.⁷⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında 1914-1922 yılları arasında Meşihat Makamı tarafından yayınlanan Cerîde-i İlmîyye’nin yaklaşık her sayısında bulunan “fetâvâ-i şerîfe” ve “ecvibe-i şer’iyye” başlıklar altında savaşla ilgili içerik incelendiğinde halkın, askerlerin ve asker ailelerinin Fetvâhâneye yönelttikleri sorular dikkat çekmektedir. Bu sorularda da en çok tekrarlanan ve en detaylı bilgi verilen konu mefkûd/gaibin malları, nikahı ve nafaka yükümlülüğü olmuştur. Kaynaklarda mefkûd/gâib konusunda dört mezhebin de farklı görüşleri ve uygulamaları olduğu tespit edilmiştir. Klasik dönemde Osmanlı’da Hanefî mezhebine bağlı kalınarak fetva verildiğini, mefkûd konusunda da mezhepteki müftâ bih olan görüşün dışına çıkılmadığını görmekteyiz. Ancak önceki dönem Şeyhülislam fetvalarında gördüğümüz gibi Hanefî mezhebi içerisinde

⁶⁹ “Fetâvâ-i Şerîfe”, *Cerîde-i İlmîyye*, (1/6) 386, Cebeci, *Cerîde-i İlmîyye Fetvaları*, 98.

⁷⁰ “Fetâvâ-i Şerîfe”, *Cerîde-i İlmîyye*, (1/3) 117; (1/11) 630; (4/40) 1180, Cebeci, *Cerîde-i İlmîyye Fetvaları*, 99.

⁷¹ “Ecvibe-i Şer’iyye”, *Cerîde-i İlmîyye*, (2/13) 25.

⁷² “Ecvibe-i Şer’iyye”, *Cerîde-i İlmîyye*, (2/14) 68.

⁷³ “Fetvâhâne-i Âlî Kararları”, *Cerîde-i İlmîyye*, (3/24) 535.

⁷⁴ “Fetvâhâne-i Âlî Kararları”, *Cerîde-i İlmîyye*, (3/27) 688.

kalarak verilen fetvaların asker eşlerinin mağduriyetlerinin had safhada olduğu Birinci Dünya Savaşı döneminde mağduriyetlerin giderilmesi için tam bir çözüm sağlamadığı tespit edilmiştir. Belli bir kitleyi ilgilendiren bu toplumsal meselenin çözümü de Fetvâhâne tarafından hazırlanan bir kanun tasarısıyla devlet başkanının onayından geçerek kanunlaştırılmış, artık normal şartlarda kaybolan kişinin öldüğüne hükmedilmesi için dört sene, savaş şartlarında kaybolan mefkûd için ise bir sene geçmesi kaydıyla diğer üç mezhepten yararlanılarak tefrik vasıtasıyla bu soruna çözüm bulunmuştur. Şeyhülislamlık makamının resmî yayın organı olan Cerîde-i İlmîyye’de de mefkûdun nikâhı ve nafaka yükümlülüğü hakkında yeni uygulamaya koyulan kanuna muvafık olarak fetvalar ve ecvibe-i şer’iyyeler yer aldığı gözlenmektedir. Yayınlandığı dönem bakımından Osmanlı son dönem fikhî gelişmelerinin izini sürebildiğimiz, toplumsal bir meselenin fikhî çözümünü ve uygulamasını görebildiğimiz Cerîde-i İlmîyye bu bağlamda Osmanlı hukuku araştırmalarına önemli ölçüde kaynaklık etmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: H.Solakoğlu (%70), N.Tosun (%30) Veri toplanması / Data collection: H.Solakoğlu (%70), N.Tosun (%30) Veri Analizi / Data Analysis: H.Solakoğlu (%70), N.Tosun (%30) Makalenin Yazımı / Writing up: H.Solakoğlu (%70), N.Tosun (%30) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: H.Solakoğlu (%70), N.Tosun (%30).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

Alptekin, Coşkun. “Adakale”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Arslan, Emine. “Fetvâhânenin Son Yıllarındaki Fetvâ Faliyetleri ve Müftâ-bih Olan Görüşün Devlet Başkanı İrâdesiyle Değişimi -378 Numaralı Fetvâhâne-i Âlî Ecvibe-i Şer’iyye Defteri Çerçevesinde-”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1443-1463.

Aydın, M. Âkif. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-‘Înâye fi şerhi’l-Hidâye*. 10 cilt. Lübnan: Darü'l-fikr, 1. Basım, 1980.

Beşikçi, Mehmet. *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

- Beydilli, Kemal. “Trablusgarp Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. EK-2/606-609. İstanbul: TDV Yayınları, 2019.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü’l-kınâ‘ ‘an metni’l-İknâ‘*. 6 cilt. Riyad: Mektebetü’n-nasr, ts.
- Cebeci, İsmail. *Cerîde-i İlmîyye Fetvâları*. İstanbul: Klasik, 2009.
- Cebeci, İsmail. “Osmanlı Son Dönemini Anlamaya Yardımcı Bir Kaynak Şeyhülislamlık Makamının Dergisi Cerîde-i İlmîyye”, *İslâm’ı Uyandırmak Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler*, ed. Lütfi Sunar. İstanbul: İLEM, 2018.
- Cerîde-i İlmîyye*. İstanbul: Meşihat-ı Celîle-i İslâmiye, 1332-1341.
- Desûkî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiye ‘ale’s-Şerhi’l-kebîr*. Beyrut: Darü’l-fıkr, ts.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 6. Basım, 2016.
- Eraslan, Sadık. *Meşihat-i İslâmiyye ve Ceride-i İlmîyye Osmanlılarda Fetvâ Makamı ve Yayın Organı*. İstanbul: DİB Yayınları, 2018.
- Gerwarth, Robert - Manela, Erez. *Savaşta İmparatorluklar 1911-1923*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Gözcü, Alev. “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler,” *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 16/32 (2016 Bahar), 133-169.
- Gözübenli, Beşir. “Mefkûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28/353. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Gündüz, Rumeysa. *Cerîde-i İlmîyye Dergisi Dârü’l-Hikme Neşriyatında Toplumsal Sorunlar ve Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî, *şerhu’l-Haraşî ala muhtasari’l-Halîl*. 8 cilt. Beyrut: Daru’l-fıkr, 1901.
- İbn Âbidîn, *Hâşiyeti Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*. 6 cilt. Mısır: Mustafa el-Babî Matbaası, 2. Basım, 1966.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. 10 cilt. Kahire: Mektebetü’l-Kahire, 1. Basım, 1968.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru sâdır, 3. Basım, h.1414.
- İbn Nüceym, Sirâceddin. *en-Nehrü’l-fâ’ik şerhu Kenzi’d-dekâik*. 3 cilt. Beyrut: Darü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1. Basım, 2002.
- Kahya, Hatice Kübra. “Çareyi Başka Mezhepte Aramak: Osmanlı Aile Hukukunda Mefkûd/Gaib Kocanın Evliliği Problemi”. *İslam Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2022), 697-716.
- Kaya, Süleyman. “Akifzâde’nin Mecelletü’l-Mehâkim İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40/1 (2011), 93-108.

- Koç, Mehmet. “İslâm Hukukunda Mefkûd Kişinin Nafaka Hükümleri (1550-1910 Tarihleri Arası Osmanlı Uygulaması)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Eylül 2022), 1116-1142.
- Kuran, Ercüment. “Birinci Dünya Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Küçük, Cevdet. “Balkan Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/23-25. İstanbul: TDV Yayınları 1992.
- Küçüktiryaki, Ahmet Yasin. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, 4 cilt. Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1. Basım, 1994.
- Maverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. 19 cilt. Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1. Basım, 1999.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 1331(1915), devre 3, cilt 2, içtima senesi 2*. Ankara: TBMM Basımevi, 1991.
- Merğînânî, Ali b. Ebi Bekir. *el-Hidaye fi şerhi'l-Bidayeti'l-Mübtedî*. 2 cilt. Beyrut: Darü'l-Erkam, ts.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl. *el-Muhtasar*. 2 cilt. Riyad: Dârü'l-medâric, 1. Basım, 2019.
- Pierre Renouvin, *I. Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*. haz. Nurer Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed. *el-Mebcut*. 31 cilt. Beyrut: Darü'l-ma'rife, ts.
- Sîgnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî. *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*. 25 cilt. Mekke, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, İslam Araştırmaları Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, h. 1438.
- Şaban, Zekiyyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkıh)*, terc. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 22. Basım, 2015.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. 8 cilt. Beyrut: Darü'l-fıkr, 2. Basım, 1990.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1. Basım, 2012.
- Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Kılavuz Eser. İstanbul: İSAR Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâva-yı Feyziyye*, haz. Süleyman Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. “İslam Hukukunda Gaibin/Kayıp Kişinin Hükmen Ölü Sayılmasına Kadarki Süreçte Mallarının Yönetimi "Türk Medeni Kanunu ile Mukayeseli Olarak"”, *Dini Araştırmalar*, 7/19 (2004), 297-309.
- Tüfekçi, Vedat. *Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Ulu, Cafer. “I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul'da Yaşanan Sosyal ve Ahlâkî Çözülme (1914-1922)”, *Tarih Dergisi*, 58/2 (2013), 87-129.

- Ünalın, Abdulkerim. “İslam Hukukunda Gaibin/Mefkûdun Evlilik ve Miras Durumu (Mukayeseli Olarak)”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3/1 (2001), 111-148.
- Yakut, Esra. *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Yaman, Ahmet. *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Yaman, Ahmet. “Fıkhnın Sosyolojik Yürürlüğü Bağlamında Fetvada Değişim”. *Diyanet İlmî Dergisi* 50/2 (2014), 7-21.
- Yazıcı, Nesimi. “Cerîde-i İlmîyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/407-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yıldırım, Burcu. *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.